

UNA NOVA ANDORRA

Yvan Lara

11

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

HISTORIA.AD

UNA NOVA ANDORRA

Yvan Lara

- 11.1. Andorra al segle XX: una introducció
- 11.2. Abans i després: la pista del paisatge
- 11.3. Multiplicat per vint: la sinècdoque demogràfica
- 11.4. Primer motor: la turbina de Fhasa
- 11.5. Segon motor: el turisme
- 11.6. Tercer motor: la cultura, el comerç i les finances
- 11.7. Quart motor: la globalització
- 11.8. La convergència de forces de canvi
- 11.9. Cinquè motor: la Constitució
- 11.10. Interruptors i palanques dels canvis

11.1.1. ANDORRA AL SEGLE XX: UNA INTRODUCCIÓ

El segle XX d'Andorra és un no parar de relats ben coneguts: el de l'obertura del port d'Envalira; el de la construcció de la central de Fhasa; el de la Revolució de 1933; el de Borís I; el de la bandera nazi al Pas de la Casa; el dels passadors a la Segona Guerra Mundial, les persecucions a la serra de l'Honor i el pas d'alguns andorrans pels camps de concentració; el de l'últim condemnat a mort; el del clípol; el dels primers hotels, el primer telesquí, els primers banys termals; el del Duralex; el de Ràdio Andorra i Sud Ràdio; els de les històries de vida de tots i cadascun dels qui van haver d'emigrar d'Andorra i de tots aquells que van arribar i van fer del país casa seva; el de l'incendi de Meritxell; el de les riuades de 1982; el de l'accident del Monsa i l'allau d'Arinsal; el dels «nats a Andorra»; el del contraban; el dels camins separats d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany; el de Concòrdia; el del paradís fiscal; el del primer cap de Govern; el dels autobusos aparcats al Punt de Trobada i les bosses plenes de sucre; el de la Constitució; el del discurs d'Oscar Ribas a l'ONU...

La temptació d'enfilem totes aquestes històries una darrere l'altra, amb els preceptius connectors sintàctics i salts de paràgraf, i fer del segle XX andorrà un relat collage —un relat de relats— és força irresistible. De fet, segurament és el que molts esperarien d'aquest text: un recull dels episodis coneguts —salpebrats amb algun d'inconegut— de les darreres dècades. És comprensible.

La relació amb el segle anterior de tots els qui es deixin caure per aquestes pàgines és vivencial i els fets del XX no són, per tant, en molts casos, lliçons apreses, sinó experiències viscudes, records propis o històries sentides directament de qui les va viure: qui no ha arribat de fora —o té uns pares que van fer-ho—, ha treballat al Rosaleda o al París-Londres, és parent d'algun dels integrants del primer Govern o de la precària Administració constituïda per donar-li suport o recorda o li han explicat els problemes que hi havia per trucar per telèfon... A més, la major part dels esdeveniments que es recullen al primer paràgraf ja tenen vida pròpia, han estat explorats, explicats i replicats de manera monogràfica, rebuts com a relats amb un principi i un final, consolidats com a històries de la nostra història: alguns d'ells tenen un llibre, un museu o una ruta que els expliquen; d'altres han estat narrats per Morell, Villaró o Rubio, o immortalitzats per Claverol, Peig, Martisella o Pantebre; d'altres encara són recordats cíclicament per la premsa quan se n'esdevé l'aniversari, i alguns fins i tot han passat a formar part del lèxic i de l'imaginari col·lectiu d'aquest racó de món —i dels veïns que l'envolten.

La temptació del relat de relats, doncs, és forta. El problema d'una aproximació d'aquesta mena és allò del tot que és més que la suma de les parts i dels arbres que no deixen veure el bosc. Perquè, del segle XX d'Andorra, en coneixem un munt de relats, però tot sovint ens oblidem del relat del segle XX.

Perquè el donem per descomptat, perquè el passem per alt, perquè és menys cridaner o perquè encara no tenim prou distància per mirar-nos-el com un conjunt. En termes cinematogràfics, diríem que els *spin-off* han eclipsat la trama principal. L'objectiu d'aquestes línies és centrar-se en aquesta trama i per fer-ho caldrà renunciar a alguns personatges, a algunes subtrames i a algunes escenes d'acció que de ben segur ens meravellarien, però que alhora ens farien perdre el fil de la història. I aquestes pàgines van molt més d'aquest fil conductor que dels diferents esdeveniments que relliga. La història que tot seguit comencem a explicar té, per tant, un argument senzill, però de pes, i no és altre que la transformació d'Andorra.

Dedicarem aquest capítol, doncs, a fer la crònica d'aquesta transformació i de tots els canvis que la componen i que se succeeixen, s'encavalquen i s'acumulen. Ho farem amb indicadors clau, interessant-nos sobretot per la transformació com a dinàmica, per les estructures que muten i per la tendència, la direcció, la magnitud i el caràcter dels canvis que es viuen, però també amb postals i pinzellades històriques que ens permetin copsar a un nivell concret l'abast i el caràcter d'aquesta transformació i els moments clau de la seva concreció. Mirarem de destacar allò que canvia i allò que persisteix, d'assenyalar-ne les causes i les conseqüències, d'identificar quins canvis són endògens i quins exògens. I incorporarem una perspectiva comparada que ens permeti copsar l'abast de la transformació, però també el grau de particularitat o d'universalitat del que passa a Andorra al llarg del segle XX. Privilegiant aquesta perspectiva, som conscients de les renúncies: molts detalls de la transformació i alguns esdeveniments estrella i molt llaminers d'explicar amb la màxima precisió s'esmentaran de passada o, directament, quedaran fora del cor del relat principal (per ser-ne accessoris o accidentals), que defugirà, com ja hem dit, la juxtaposició de relats. L'objectiu és mirar de poder explicar els anys que van del 1929 al 2022 com ho faríem si ho expliquéssim d'aquí a dos mil anys, interessant-nos menys pels fets, pels detalls i per fer llistes de prínceps o de caps de Govern i molt més per fer la crònica de la transformació. Per dir-ho d'una altra manera, al llarg de les següents pàgines transita-

rem per la carretera principal del segle XX andorrà, mirant d'explicar com i per què canvia el paisatge; les carreteres secundàries —que ja disposen dels seus mapes i guies de viatge, dels quals oferirem un estat de la qüestió— les veurem passar i les comentarem, però queden fora de l'itinerari. Arrenquem.

Com que la cosa és complexa, hi intervenen molts elements de natura molt diversa i anirem convocant els fets en un relat que sacrificarà la cronologia a favor de les explicacions; mirarem de compensar-ho seguint una estructura molt senzilla, que avanci de manera progressiva. Així, d'entrada, la gran transformació que viu Andorra tan sols la constatarem, la intuirem a partir d'una comparació molt bàsica entre l'abans i el després, entre el com érem i el com som. Quan ens convencem que efectivament podem parlar de transformació, mirarem de calibrar-la i de comparar-la, per copsar-ne la magnitud, per avaluar fins a quin punt és extraordinària. Dilucidats el què i el quant —i de passada l'on i el quan— (una transformació extraordinària a Andorra entre el 1929 i l'actualitat), serà l'hora d'entrar en el com i en el perquè: quins són els factors que la fan possible?; de quina manera es dona i es concreta? I arribarem, doncs, a les explicacions. Abans, però, comencem per on dèiem. I per fer-ho, oblidem-nos d'aquesta introducció justificació i tornem a començar.

11.1.2. ABANS I DESPRÉS: LA PISTA DEL PAISATGE

Arrenquem amb un breu exercici. Parem atenció a aquesta descripció de finals del segle XVIII. Diu Francisco de Zamora:

Sobre el riu Valira passa un pont d'un ull gran, ben construït i conservat. Des d'aquí es comença a eixamplar el terreny per formar l'horta o petita plana on és situada la vila d'Andorra [...]. Abans d'arribar al poble es deixa a l'esquerra Santa Coloma. Tota aquesta planúria està perfectament conreada i arbrada, i hi ha molts prats. Al mig hi ha la vila d'Andorra i, abans d'entrar-hi, es veuen a la vora del camí unes nogueres terribles, les nous de les quals són delicadíssimes. Els camps estan tancats, igualment com els prats. Els tanquen amb pedres, i treuen del mateix camp la peça de conreu i la seva tanca, emprant per a això els trets de pólvora.

Allà hi ha, sobre un turonet, la vila d'Andorra, capital de la Vall, i gairebé al mig hi ha telers de peces grolleres. A l'entrada del poble hi ha una font bonica, molt abundant, que a l'estiu té una mica de gust de terra. El poble està dividit en dos barris.

[...]

Vam marxar d'aquest poble continuant pel camí de l'horta, fins a un pont de pedra que s'ha d'agafar a l'esquerra per anar a Ordino, i a la dreta es deixa el camí que va a les Escaldes, Canillo i altres pobles, de manera que aquí es divideix la vall, que forma una Y grega.

Observem, ara, aquesta fotografia, capturada a l'inici del XX.

FIGURA 1. Vista aèria de la vall central d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany, en sentit nord, vista des de Sant Vicenç d'Enclar, a principis del segle XX (anys 1914-1932). AUTOR: Guillem de Plandolit.

FONT: Arxiu Nacional d'Andorra (<<https://arxiuenlinia.ad>>).

Evidentment, podem percebre canvis. I si anéssim molt més enllà d'una simple anàlisi superficial de l'urbanisme a partir d'una quantitat tan limitada de fonts, veuríem, com s'ha explicat als capítols anteriors, que, de canvis, al llarg del XIX, n'hi va haver força i en molts àmbits diferents. Continuem, però, amb l'exercici amb aquesta imatge de principis del XXI.

FIGURA 2. Vista aèria de la vall central d'Andorra la Vella, en sentit sud, vista des del rec del Solà, a principis del segle XXI (any 2021).

AUTOR: Tony Lara.ad>).

Què? Podríem dir que en percebem més, de canvis, oi? Les muntanyes —un pèl canviades— i els rius —tapats en alguns trams— encara hi són, i sort en tenim per poder disposar d'alguna referència. La resta, en canvi, ha canviat tant que en molts casos es fa irreconeixible. Ha canviat tant, de fet, que la paraula «canvi» no s'hi adiu del tot. La història, és cert, és canvi i continuïtat. I fins a principis del segle XX, la d'Andorra és una història de força continuïtat salpebrada amb alguns canvis i, en alguns moments molt puntuals, de canvis significatius en alguns àmbits concrets. Al segle XX, però, els canvis es donen alhora de manera generalitzada i significativa, fins al punt que parlar-ne se'n fa curt. Per al segle passat hem de parlar de transformació.

Continuem amb el mateix exercici, però anem més enllà de les fotografies. Què menjava una família estàndard andorrana a principis de segle i què menjava una de finals del mateix segle? Qui seu a taula en cada cas? On viuen? On havien nascut els seus pares? A què es dediquen els adults d'aquelles famílies? I la mainada? Com es desplacen? Qui pren les decisions a casa? Què fan els dissabtes i els diumenges? A quina hora se'n van a dormir? Quants anys viuen? Qui regula les normes que han de seguir? Quantes normes es decideixen cada setmana? No ens cal entrar en el detall de les respostes per poder-hi respondre de manera global: a tots els segles anteriors al XX, les respostes a gairebé totes les preguntes serien molt similars, o directament les mateixes, a principis i a final del segle; al XX, no, cap resposta es repeteix i la distància entre el que responem en funció de si ens trobem a l'inici o al final del segle és un abisme. Copsem, doncs, una transformació en un doble sentit: per la intensitat de cadascun dels canvis viscuts i per la generalitat i la transversalitat d'aquests canvis, que abracen la vida quotidiana i tota la configuració social, econòmica i política del país.

Lluny de ser una excepció o de donar una imatge exagerada, els canvis en el paisatge, doncs, són perfectament representatius de les transformacions que experimenta el país en el seu conjunt. Abans (a l'inici del XX) no érem ni un estat ni una democràcia. Ara (a principis del XXI) som un estat democràtic. Abans érem una societat força homogènia culturalment. Ara som una societat diversa. Abans exportàvem energia elèctrica. Ara tenim

una forta dependència energètica. I podríem seguir amb qualsevol altre àmbit: amb les comunicacions, amb l'ocupació de l'espai, amb l'estructura econòmica... I en l'entremig, entre aquell abans i aquell ara, tot un reguitzell de coses que arriben per quedar-se: el telèfon, les escoles, el vot femení, les benzineres, els telecadires, el pressupost (del Consell), el divorci, els McDonald's, els túnels, el Govern, les rotondes, internet. I evidentment, també hi ha coses que no han canviat: abans demanàvem permisos i diners als prínceps i als veïns per fer arribar les carreteres, i ara fem el mateix per fer arribar carreteres, vies de tren i avions. Però les coses que no canvien són l'excepció. L'excepció a la regla. I la regla és la transformació.

Una gran transformació, de fet, si manllevem l'expressió a Polanyi, perquè, com veurem, es transformen alhora totes les estructures —l'econòmica, la demogràfica, la social, la política— i molts dels canvis que en altres països s'havien anat acumulant de manera progressiva al llarg de diferents segles a Andorra es concentren en unes poques dècades de transformació accelerada. En sis dècades i escaig, de fet: les que separen simbòlicament el març del 1929 i el març del 1993, la concessió a Fhasa i el referèndum que donava vida a l'Andorra constitucional, l'inici de la transformació socioeconòmica i la culminació de la transformació política, el nostre big bang local i l'inici del final de l'endreça del nou escenari. Adoptar aquestes referències temporals —i acceptar, seguint l'exemple de Hobsbawm per a la història universal, que els segles, quan els interpretem, no han de durar cent anys ni començar amb un 1 i acabar amb un 0— ens permet conceptualitzar millor el curt segle XX andorrà com el segle de la transformació d'Andorra i l'inici del XXI com el període d'assentament d'aquesta transformació —i d'exploració de noves perspectives. Abans de continuar, però, evitem les temptacions del biaix presentista en la lectura del paràgraf anterior i deixem clar des d'ara mateix que el fet que aquesta nova Andorra es desenvolupi de manera accelerada al llarg del segle XX no vol dir, en cap cas, que no puguem trobar-ne arrels abans. De fet, les que s'acabaran articulant el XX són respostes a preguntes que al XIX i abans ja eren urgents: la Constitució del 1993 tanca un neguit

en relació amb la sobirania i amb l'estructura institucional, que des del 1789 sabem que són tendres, inestables i inevitablement provisionals; l'estructura econòmica de finals del XX és una resposta consolidada a una crisi originada pràcticament dos-cents anys abans; la transformació demogràfica del XX és la versió completa i sostinguda en el temps de moviments de població amb un cert aire de família ocorreguts a l'edat moderna... Més encara, d'allò que al segle XX s'acaba materialitzant, ja n'hi havia un cert substrat ideològic anterior: no és, doncs, que els canvis que arriben a partir del 1929 provinguin d'una nova visió per a Andorra; la visió, en molts casos, ja hi era; el que havia mancat era el consens interior, l'autorització exterior o el punt d'atzar inherent als períodes de transformació per passar de l'àmbit ideològic al material, per fer arrencar la roda d'una transformació que després, en bona mesura, es mourà per inèrcia. Tot allò anhelat per una part dels actors del país en segles anteriors i que en altres circumstàncies hauria arribat de manera progressiva (l'aposta pel turisme amb balnearis i casinos, el desig de disposar d'una indústria, el desenclavament del país per ser més competitiu, l'obertura política assajada a la Nova Reforma...) va acabar cristal·litzant alhora en les poques dècades esmentades del segle XX.

Al segle XX, doncs, es materialitzen molts dels canvis anhelats en segles anteriors. I es donen els que se'n deriven. I es tiren endavant nous canvis, pensats, aquests sí, al XX. I es donen canvis ni volguts ni anhelats, però que són una adaptació als de l'entorn, al convuls segle XX europeu i universal i a la quarta revolució industrial, la digital. I tot plegat, acumulant-se en un grapat de dècades. I en un territori petit. I amb una població mínima. El resultat? Un segle de canvis accelerats. Un segle de canvis acumulats. Una nova Andorra, transformada, girada com un mitjó. La transformació és tan intensa que, de fet, implicarà reajustaments constants i fins i tot canvis de direcció: d'una aposta per la diferenciació absoluta i l'explotació de les particularitats i dels trets diferencials (fins al 1990) a una progressiva acomodació a una certa estandardització, una aposta per ser diferents però no tant que culmina amb un intent d'associació amb la UE que el 2022 ja està molt avançat en les seves negociacions. El 2029 farà tot just cent anys de tot plegat, de l'inici simbòlic d'aquesta metamorfosi. Excepte territoris

molt concrets dissenyats des de zero o de canvis provocats per conquestes o colonitzacions, existeixen molt pocs exemples en què un territori i una societat s'hagin transformat autònomament d'una manera tan radical i en un període tan curt de temps; d'aquí que la transformació del país sigui la protagonista de la mirada d'aquest relat a l'hora de mirar-nos el segle.

El paisatge, doncs, no ens enganyava; és un bon indicador i un fantàstic resum gràfic per recordar què va passar a Andorra al segle XX, per copsar la metamorfosi. Arribats fins aquí, l'objectiu de les següents línies és calibrar, explicar i caracteritzar aquest procés de transformació.

11.1.3. MULTIPLICAT PER VINT: LA SINÈCDOQUE DEMOGRÀFICA

El 1930 vivien a Andorra 4.000 persones. Menys d'un segle després, el volum de població s'haurà multiplicat per vint, un creixement pràcticament únic en la història de qualsevol país i que és alhora causa i conseqüència de la gran transformació viscuda al llarg del segle XX.

Les figures 3 i 4 representen aquest creixement. Tant de forma gràfica (fig. 3) com a partir de dues dades clau com són el factor multiplicador de la població i la taxa de creixement (fig. 4), podem apreciar un increment intens i sostingut en el nombre d'habitants a partir del 1930 que podem qualificar, sense dubtar-ho, d'explosió demogràfica.

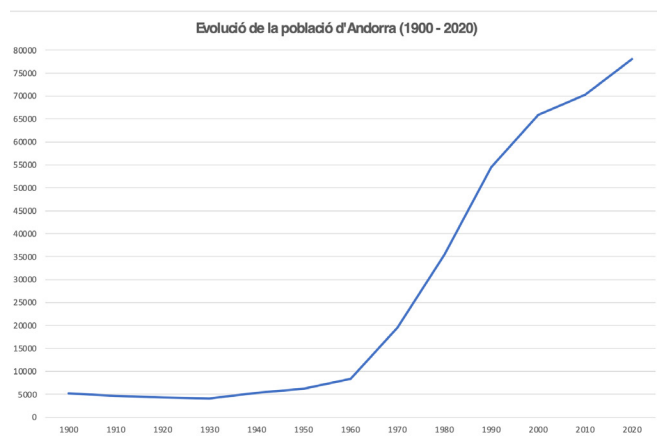

FIGURA 3. Evolució de la població d'Andorra (1900-2020).

Elaboració pròpia a partir de diferents fonts.

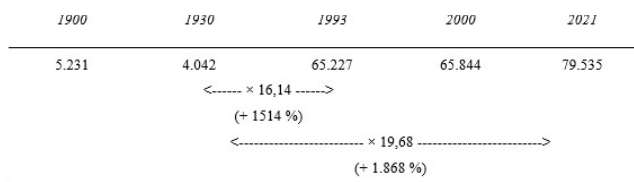

FIGURA 4. Evolució de la població d'Andorra (1900-2021). Elaboració pròpia.

Esmentar les dades demogràfiques de rigor acostuma a ser un aperitiu de molts relats històrics, unes pinzellades de context per situar-nos abans de repassar fets i dinàmiques econòmiques i polítiques. En el cas del segle XX andorrà, en canvi, no podem donar per descomptada l'explosió demogràfica experimentada. Perquè és excepcional i perquè es tracta d'un dels indicadors clau de la gran transformació viscuda pel país, del fil conductor del relat: la corba que podem observar a la figura 3 resumeix millor que cap altre gràfic, imatge o paràgraf l'esdevenir d'Andorra al llarg dels darrers cent vint anys. Aquest apartat funcionarà, doncs, a mode de sinècdoque: per no estendre'ns en una revisió exhaustiva de com s'incrementen totes i cadascuna de les magnituds macroeconòmiques i els indicadors socials d'Andorra al llarg del segle XX sense tenir temps d'aprofundir en l'anàlisi, ens centrarem en un sol àmbit, però que sigui representatiu de l'evolució de tots els altres. Així, explicant el tot per una de les seves parts, podem dedicar l'espai que guanyem a estirar l'anàlisi molt més enllà i a poder mesurar i calibrar la magnitud de la transformació d'Andorra de manera comparada. Per què triar, però, la quantitat de població com a àmbit representatiu de tota la resta? En primer lloc, perquè ho és, de representatiu, i la fluctuació de la seva evolució està íntimament relacionada amb la de la resta de magnituds. Perquè el volum de població és causa i és conseqüència de la resta de transformacions, i com que és perfectament quantificable i és la magnitud de la qual disposem de més dades al llarg del període, funciona com a un bon índex de mesura de l'evolució de la transformació a Andorra. Hi ha altres factors encara que contribueixen a fer de la xifra total de població un bon indicador. D'una banda, els sectors econòmics que es desenvoluparan amb més força a Andorra són sectors intensius en demanda de mà d'obra, una demanda

que és, a més, molt elàstica, contractant-ne amb facilitat quan l'economia creix i desfent-se'n també amb celeritat quan la cadència es frena. De l'altra, encara, amb un creixement vegetatiu força estàndard, l'evolució de la població es deu sobretot a l'entrada de població immigrant que, sense un subsidi d'atur i sense propietats al país ni una xarxa familiar extensa i amb uns preus dels béns de consum habitualment superiors als dels llocs d'origen, és poc probable que es quedi al país si es perpetua un moment de dificultat econòmica, de pèrdua de feina o de forta precarietat, un fet que reforça la robustesa de la xifra de població com a indicador de desenvolupament en el cas d'Andorra. Finalment, el fet que el creixement demogràfic experimentat per Andorra sigui tan intens és l'argument definitiu perquè sigui aquesta la magnitud escollida per ser analitzada més a fons: quan la població creix tan extraordinàriament com ho fa a Andorra, aquest creixement és automàticament transformador: cap població és capaç de créixer tant sense que es transformi radicalment l'entorn, el paisatge, l'urbanisme, l'economia i les costures socials. Paga la pena, doncs, que ens hi aturem una estona. Per calibrar aquest creixement. Per comparar-lo. I per explicar-lo. I per mesurar i calibrar a partir d'ell, per extensió, el conjunt de la transformació d'Andorra.

Calibrem, en primer lloc, què vol dir multiplicar per vint la població d'un país furgant en l'evolució demogràfica pròpia. A finals del segle XII, cent anys abans que se signessin els Pariatges, diferents estudis coincideixen a situar la població d'Andorra al voltant dels 2.000 habitants. 750 anys després, el 1930, el nombre d'habitants era tot just el doble. Es van necessitar tres quartes parts d'un mil·lenni, doncs, per consolidar que la població es multipliqués per dos (o set segles per multiplicar-la per tres si aturem l'evolució en els moments en què, amb uns 6.000 habitants, la població andorrana hauria tocat sostre en diferents moments del segle XIX o a principis del XX). A partir del 1930, en canvi, el creixement demogràfic que s'havia acumulat al llarg de set segles es reproduirà, de forma reiterada, cada pocs anys: entre el 1930 i el 2003, la població es multiplicarà per dos fins a quatre vegades més, doblant-se, doncs, cada divuit anys de mitjana, com es pot observar a la figura següent.

1176	1930	1960	1968	1980	2003
2.000 hab.	4.042 hab.	8.392 hab.	17.216 hab.	35.460 hab.	72.320 hab.
	× 2	× 2,1	× 2,1	× 2,1	× 2
	754 anys	30 anys	8 anys	12 anys	23 anys

FIGURA 5. Terminis per doblar la població d'Andorra des del segle XII.

Elaboració pròpia.

Una segona via per valorar el creixement demogràfic a partir del 1930 passa per la comparació amb unitats territorials com més semblants millor, una condició que —excepte pel que fa a la dimensió política— compleixen perfectament les comarques pirinenques catalanes i els cantons d'alta muntanya de l'Arieja i els Pirineus Orientals. Fer una ullada a l'evolució de la presència humana en aquests territoris al llarg de les darreres dècades equival a observar quin camí podria haver seguit Andorra si no hagués concorregut el concurs de circumstàncies que van transformar el país.

Als cantons d'alta muntanya de l'Arieja i a les comarques més elevades del Pirineu català, la dinàmica des del segle XIX fins al primer terç del XX és la mateixa que a Andorra: una pèrdua poc intensa, però regular, de població. Els camins, tanmateix, es bifurquen de manera radical a partir del 1930, com es pot veure clarament a la figura 6, on s'estandarditza la població de partida de les tres unitats considerades a 100 i es representa l'evolució a partir d'aquesta mateixa base. El gràfic es comenta sol: allà on a la resta del Pirineu que ens envolta hi ha hagut pèrdua de població, a Andorra, com ja hi hem insistit, es dona una explosió demogràfica d'una magnitud excepcional.

Si agafem la lupa per buscar, en alguns cantons o algunes comarques específiques, excepcions a aquesta tendència agregada a la pèrdua de població del Pirineu, trobem poques sorpreses. En el millor dels casos, en lloc de pèrdues, trobem estabilitat (Alt Urgell) o guanys tímids de població (Alta Ribagorça, Aran o Cerdanya). Res, però, que s'assembli al cas andorrà. Ni els territoris més propers i d'una superfície similar (Acs, Vic de Sòs, Cerdanya) ni els que han seguit un model de desenvolupament econòmic amb trets comuns amb l'andorrà (com l'Aran o, de nou, la Cerdanya) no són comparables. Sí que és cert que aquestes dues últimes comarques creixen, però cap de les dues no ha arribat ni tan sols a doblar la població en un període en

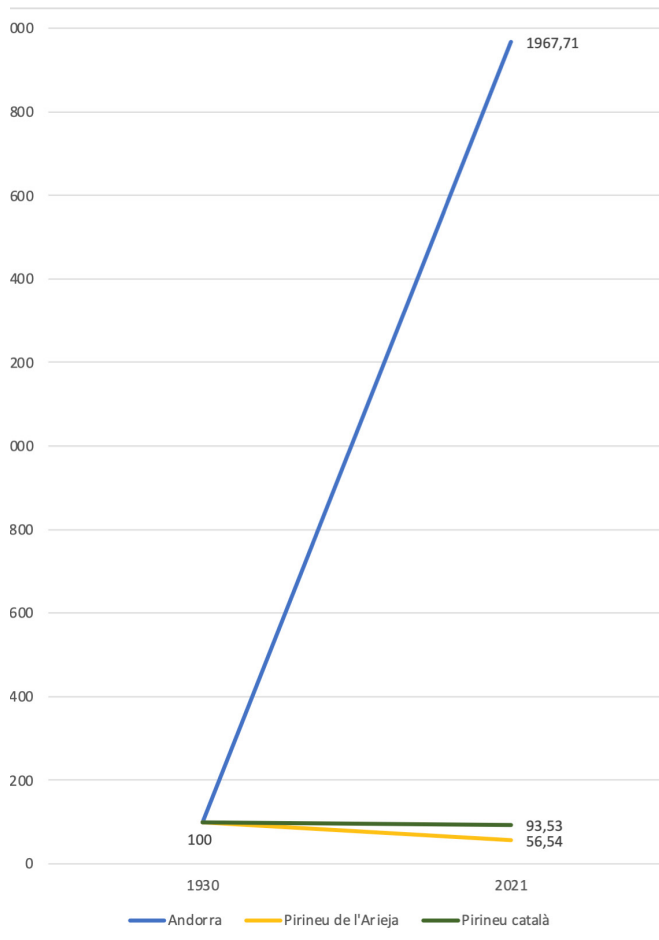

FIGURA 6. Creixement comparat de la població a Andorra i als Pirineus català i de l'Arrieja, indexant les tres poblacions a una base 100 el 1930.

Elaboració pròpia.

què Andorra l'ha multiplicat per vint.

Per acabar amb aquesta comparació amb l'entorn immediat, la densitat de població ens ofereix un bon resum de tot allò comentat fins ara. La densitat d'Andorra el 1930 (de 8,64 habitants per quilòmetre quadrat) era perfectament equiparable a la dels territoris pirinencs veïns, que oscil·lava entre el 7,81 de l'Alta Ribagorça i el 31,49 del Ripollès i que, en global, era de 16,5 persones per cada quilòmetre de territori.

Noranta anys més tard, la situació és completament diferent: mentre que a Andorra viuen 170 habitants per quilòmetre quadrat, al Pirineu que l'envolta són catorze les persones que habiten de mitjana cada quilòmetre quadrat de terra, una diferència que de nou resumeix molt bé quin camí ha seguit l'explotació i el desenvolupament de l'entorn a banda i banda de la frontera andor-

rana. De fet, les densitats més habituals en zones de muntanya s'assemblen més a les que mantenen la resta del Pirineu que no pas a la que registra actualment Andorra, que escapa a la normalitat demogràfica que ens diu que en zones d'alta muntanya hi viu poca gent i que ens explica que una de les dinàmiques que millor caracteritza la transformació d'Andorra al llarg del segle XX és precisament aquesta: el desafiament als constreyniments de l'entorn natural, la superació de les limitacions del medi. Tant és així que, si calculem la densitat de la població en relació únicament amb la superfície habitable, la xifra es dispara fins a les 1.700 persones per quilòmetre quadrat, una magnitud superada per molt poques unitats territorials del món que no siguin ciutats.

Si ampliem ara el focus, tant en l'espai com en el temps, trobem l'últim element que ens permet confirmar que l'explosió demogràfica d'Andorra al llarg del segle XX és certament excepcional. Per descomptat, en tota l'era preindustrial no hi ha cap país de tot el món ni de totes les èpoques de què tinguem registre que, pel motiu que fos, hagués crescut tant com ho fa Andorra al llarg del segle XX. Però fins i tot considerant les dades de tot el món d'ençà de la revolució industrial i la transició demogràfica, són mínims els casos amb un creixement superior al d'Andorra. Tan sols els Emirats Àrabs Units (EAU) i Qatar, que multipliquen la seva població per 63 i per 35, respectivament, entre el 1910 i el 2000, creixen més que el que ho fa Andorra entre el 1930 i el 2021. Si agafem exactament el mateix període que per a Andorra (1930-2021), dos països més de la península Aràbiga, Kuwait ($\times 41$) i Jordània ($\times 34$), se sumen al lideratge dels països que més creixen demogràficament, juntament amb els EAU i Qatar, que multipliquen la seva població per força més de cent. Andorra va just al darrere. El cinquè país del món que més ha crescut en població en un segle de tota la història. Aviat és dit. Més enllà dels rànquings (que sempre poden fer variar les posicions amunt i avall modificant alguns criteris), el cas és que el creixement d'Andorra és excepcional siguin quines siguin les unitats i els períodes amb què ho comparem. Per tancar l'argumentació, considerem la figura següent, on es recull el creixement de països amb els quals pot ser pertinent comparar-nos.

<i>Agrupació de països</i>	<i>Creixement mitjà del grup (1930-2021)</i>	<i>Creixement més alt del grup (1930-2021)</i>
Població mundial	× 3,90	—
Països més poblats (Pop. 2020 > 200 M)	× 5,27	× 8 (aprox.) (Pakistan)
Europa (44 països)	× 1,73	× 3,18 (Liechtenstein)
França, Espanya i Portugal	× 1,69	× 1,99 (Espanya)
Microestats (superf. < 3.000 km ²)	× 3,75	× 14,18 (Bahrain)

FIGURA 7. Creixement de la població a diferents agrupacions de països. Elaboració pròpia.

Com es pot observar, l'explosió demogràfica andorrana no és ni el resultat del contagi de dinàmiques veïnes, continentals o regionals ni un comportament (o un biaix per la magnitud de les dades) habitual dels microestats ni encara menys una tendència global on, de fet, només un 44 % dels països van multiplicar la seva població per cinc o més i tan sols un 12 % va multiplicar-la per més de deu.

Hi ha encara una darrera via per calibrar què vol dir multiplicar per vint una població, sens dubte menys ortodoxa i acadèmica, però que, com a complement a les tres altres vies assajades fins ara, ens pot acabar d'ajudar. Considerem el cas de quatre països amb una densitat de població (i per tant amb un marge d'ocupació del territori) similar avui a la d'Andorra el 1930 i, per tant, lleugerament inferior o superior als deu habitants per quilòmetre quadrat. I imaginem ara que multipliquen la seva població per vint. Finlàndia passaria de 5,5 milions d'habitants a 110; Austràlia, de 26 a 520 milions; el Canadà, de 38 a 760, i Rússia, de 145 milions a 2.900 milions d'habitants. Ens sembla inconcebible. Tan inconcebible com que a Andorra hi visquin més d'un milió i mig de persones d'aquí a cent anys. Tan inconcebible com semblava cent anys enrere que ara n'hi visquin 80.000 en una terra que tot just era capaç d'alimentar-ne 4.000, 6.000 a molt estirar. Multiplicar per vint, però, és exactament això: un creixement inconcebible i difícilment sostenible.

Demostració esgotada, doncs —ens hi hem entretingut força estona—, i afirmació, per tant, ara ja permesa: la població d'Andorra creix d'una manera absolutament excepcional a partir del 1930.

I això que passa amb la població, ja ho hem dit, passa en termes similars amb tota la resta de magnituds econòmiques o socials que vulguem

considerar. No de forma mimètica, evidentment, i no amb un factor multiplicador del vint arreu, perquè cada indicador juga amb una escala pròpia i perquè no tenim dades de tots ells per a les mateixes dates. Però en períodes similars, el nombre de comerços es multiplica per trenta, el d'hotels per setanta, el de vehicles motoritzats per quaranta, el d'entitats esportives per més de dos-cents, el de turistes per 40.000 i el del nombre de nacionalitats presents a Andorra per més de quaranta. I podríem seguir amb el volum de riquesa generada, amb el nombre d'edificis, amb la importació de productes, amb la despesa energètica... I considerar que passem de tenir un telesquí que no acaba de funcionar el 1952 a ser un dels territoris del món amb més densitat de transport per cable i comptar amb el tercer domini esquiable més important d'Europa i amb un esquiador entre els deu millors del món de la seva especialitat en uns Jocs Olímpics i amb sis diaris, tres ràdios i una televisió que ho expliquen... Tant és, però, el detall del factor multiplicador concret de cada indicador, el cas és que la qualificació de «creixement absolutament extraordinari» s'aplica a tots ells, que el gràfic que recollíem a la figura 3 és també el seu gràfic —tant pel que fa a la distància absoluta entre el punt de sortida i el punt d'arribada com pel que fa a la inclinació de la corba en cada moment.

Que la sinècdoque funcioni i que la transformació sigui generalitzada i estructural i afecti, de fet, totes les estructures ens permet parlar, ja ho dèiem, d'una gran transformació, com quan la gent que transitava per aquestes terres passa de nòmades a sedentaris, com quan passem de ser caçadors recol·lectors a agricultors i ramaders, com quan, de terra de pas, Andorra passa a ser un copríncipat. No és la primera a la nostra història, ni molt menys, però sí que és el primer cop que es dona una transformació tan sistèmica i transversal i concentrada en un temps tan ridículament breu. Ara que ja ho hem copsat i ho hem calibrat, ara que estem convençuts que va ser així i és rellevant, ara que disposem d'imatges mentals i paraules per anomenar-ho (fig. 8), ara arriba el moment de mirar d'explicar-ho.

Punt de recapitulació. Per qualificar què passa el segle XX a Andorra, ara ja disposem d'un petit repertori fet d'imatges mentals i de paraules.

FIGURA 8. Representacions de l'evolució d'Andorra en el període 1929-2022.

11.1.4. PRIMER MOTOR: LA TURBINA DE FHASA

Andorra es va transformar de manera radical. Ho hem constatat. Ho hem mesurat. Ara cal explicar-ho i fixar-nos en alguns detalls rellevants. Però primer l'explicació. Imaginem-nos que introduïm l'Andorra de principis del segle XX en una màquina i que en surt transformada. Això és el que hem descrit fins ara. Ara falta explicar com funciona la màquina, quina mena de motor fa anar, quines forces operen, quins altres components s'activen, quins productes s'hi afegeixen, com es perfilen els acabats finals, etc. Som-hi, que se'ns gira feina.

La transformació d'Andorra compta amb múltiples motors. No tots intervenen al mateix moment ni ho fan amb la mateixa intensitat: alguns actuen d'una manera similar a com ho fa el forn quan s'està preescalfant o els fogons a foc lent quan es tracta de mantenir la temperatura; d'altres, en canvi, són com un robot de cuina a la màxima potència i amb totes les funcions activades: trinxen, barregen i couen a gran velocitat. Al llarg dels darrers noranta anys, tots aquests motors es van combinant: ara creant una base per a la transformació, ara activant-la, ara multiplicant-la, ara accelerant-la, ara mantenint-la, ara recuperant-la... El motor dels motors és una turbina: la concessió a Fhasa ho comença a capgirar tot. Aquest no serà el motor definitiu per fer virar l'economia andorrana cap als serveis (tot i que en suposa un primer gir), però sí que serà la peça que farà possible que, quan madurin les indústries turística i financera, sigui una possibilitat real desenvolupar-les a Andorra a gran escala. A banda de ser el motor de la transformació demogràfica i social.

D'intents de concessió com el de Fhasa n'hi havia hagut d'altres abans. Sense capital propi, les

concessions eren l'únic mitjà per aconseguir les inversions en infraestructures necessàries per modernitzar el país, les carreteres i l'electrificació que havien substituït els casinos i els balnearis en els anhels dels andorrans. L'intent que va acabar funcionant, però, va ser el de Forces Hidroelèctriques d'Andorra, Societat Anònima. Amb què es va quedar Fhasa? Amb una concessió de jaciments miners i de l'aprofitament dels rius per poder exportar energia elèctrica. Amb què es va quedar Andorra? Aquesta resposta és molt més complexa i s'explica millor si ens ho imaginem en forma de cercles concèntrics.

Directament, Andorra en va obtenir un cànon (un percentatge dels guanys), que Fhasa contractés gent del país i, sobretot, els dos anhels que esmentàvem: que un 10 % de la producció elèctrica es destinés al país (i a preus reduïts) i carreteres que acabarien d'articular la xarxa interior i la connexió amb l'exterior. Totes quatre coses tenien dues derivades automàtiques: una millora econòmica (més ingressos i més llocs de treball) i una millora de la qualitat de vida (passar a tenir llum tot el dia). Per construir les carreteres, però, calia gent. I per construir les centrals, també. Gent que s'havia d'alimentar, que es posava malalta, que cobrava una nòmina i volia tenir-la ingressada en algun lloc segur... Més llocs de treball. Més ingressos. Però la cosa no anava només d'incrementar. Anava, també, i sobretot, de diversificar. Perquè no és que els obrers de Fhasa incrementessin el nombre de clients, és que eren clients de negocis que fins aleshores eren marginals —complementaris del sector primari— o que directament no existien. Un impuls al comerç i a la restauració. La primera pedra —amb la concessió al Banc Agrícola i Comercial d'Andorra (Bacasa) el 1930— del sistema financer andorrà. Una asseguradora (Patrimoine), el 1935. I tot això donant per descomptat que Fhasa, Firmes y Construcciones (l'empresa lleidatana encarregada de les carreteres) i el miler de treballadors

contractats entre les dues empreses suposaven la recuperació d'un sector industrial que des del declivi de les fargues s'havia limitat a un sector d'importància menor com el dels paraires.

I l'últim cercle concèntric, al qual arribem si passem a veure persones i treballadors polititzats allà on fins ara parlàvem només de mà d'obra i de clients. Perquè el miler de treballadors que van arribar per treballar en l'electrificació del país i en la xarxa viària no només van fer que la població s'incrementés en un 25 % d'un dia per l'endemà. També la va diversificar. I la va desequilibrar. Eren tot homes. Molts d'ells joves. Catalans, la major part. Barrejats amb els andorrans que Fhasa s'havia compromès a contractar. I molts venien amb una cosmovisió força diferent de l'andorrana. I amb idees progressistes. I amb el carnet d'afiliat a sindicats —el POUM, la FAI, la CNT—. Les vagues que en algun moment van organitzar eren un instrument habitual al món d'on venien, però una estrena absoluta a Andorra, on pràcticament tothom treballava per casa seva. Les forces de l'ordre que dissolien les revoltes a les capitals veïnes, a Andorra no existien. I es va crear la policia (la pagarà Fhasa): sis agents i un cap que tanmateix es van veure significativament reforçats per la gendarmeria francesa quan les revoltes van ser més serioses.

El resultat no està, doncs, gens malament per a un sol motor: ingressos, electrificació, xarxa viària, diversificació econòmica, un 25 % més de població (i de clients interns), noves idees, noves institucions. És a dir, l'inici d'una nova estructura econòmica, social i política. I les bases per aprofundir en aquesta línia.

11.1.5. SEGON MOTOR: EL TURISME

Però Fhasa no va ser l'únic motor, ja ho dèiem. Així com amb Fhasa van començar a passar tot de coses —previstes, no previstes i inesperades—, a partir d'un element buscat, el segon gran motor de la transformació andorrana va funcionar d'una manera diferent. Es tracta d'una conjunció de factors que van convergir de manera no concerta en el lapse d'unes poques dècades. Factors interns i externs, iniciatives públiques i privades i tot plegat salpebrat amb el punt de casualitat que també modela els processos de canvi.

El primer feix de llenya que va alimentar aquest segon motor van ser diverses iniciatives privades per fer, d'un entorn natural hostil, un pol d'atracció. Objectiu? Turistes. Metodologia? La mateixa lògica que amb Fhasa —oferir els nostres recursos naturals (les aigües termals, el paisatge, la neu), no tenim res més a oferir—, execució diferent —aquí no ens calia ningú que ens desenvolupés aquesta indústria, podíem provar-ho nosaltres mateixos—. Els primers intents van donar rendiments pobres perquè es desenvolupaven en un terreny erm: sense carreteres i sense electricitat era difícil que els hotels termals d'Escaldes atraguessin més dels tres-cents banyistes espanyols que els visitaven per any o que se superés la cinquantena de turistes francesos que recorrien el país a peu o en mula.

Aquest terreny, però, va esdevenir fèrtil en molt poc temps. Abonat pels canvis en el país, que ja hem repassat —no és el mateix venir a un lloc difícilment accessible i sense llum que en un viatge més confortable; no té la mateixa capacitat una mula que un autocar—, però també, i de manera molt important, a partir de l'entorn. Es va activar la convergència de factors que abans anotàvem. Repassem-los.

D'una banda, la voluntat d'apostar pel turisme com a font d'ingressos tant en l'àmbit privat com en el públic (malgrat algunes dubitacions que després repassarem): els hotels termals d'Escaldes, les fondes per a excursionistes a la resta del país, i els hotels, els restaurants i els comerços de tota mena arreu del territori una mica més endavant; els diferents intents per desenvolupar dominis esquiables, que van arrencar finalment amb cara i ulls el 1957; la promoció d'Andorra com a destinació turística des de finals dels anys cinquanta, amb el Sindicat d'iniciativa venent el destí Andorra a fires de mostres i a exposicions universals, amb finals d'etapa de curses ciclistes que contribueixen a situar Andorra al mapa... Les carreteres i l'electrificació, cal insistir-hi. La nostra posició geogràfica, que de ser una part més de la frontera natural pirinenca va passar a ser una zona de pas entre dos estats no especialment ben connectats, un espai d'intercanvi entre dos estats i, de fet —mentre Espanya vivia en l'autarquia, primer, i en la dictadura, encara, després—, entre dos mons. La importància de disposar de dues ràdios que, tot i no haver estat concebudes amb aquest propòsit, van acabar jugant un

paper clau a l'hora de donar a conèixer Andorra i els seus atractius com a destinació turística i com a terra d'oportunitats.

Tot això, però, només parla de com va explotar l'oferta. El cas, però, és que al mateix temps també va explotar la demanda. No la demanda de turisme cap a Andorra. La demanda i les possibilitats de turisme en general. I tot això no va passar a Andorra, però també forma part de la història d'Andorra. La tendència a l'alça de la pràctica del turisme es donava des del segle XIX, tímidament primer, amb més força als *happy twenties*, però va esclatar definitivament després de la Segona Guerra Mundial, just en el moment en què Andorra estava preparada per beneficiar-se'n. A escala general, hi ha el gran moment de recuperació econòmica posterior al conflicte dels anys 1939-1945, incentivada a Europa pel pla Marshall. I l'explosió de població i de clients potencials que suposen els *baby boomers*. Però hi ha més factors. La popularització i la democratització dels automòbils, produïts en cadena i consumits en massa i amb una relació tan directa amb el turisme (de proximitat) que «turisme» va passar a ser justament un sinònim d'automòbil. Però encara n'hi ha molt més. Les setmanes de quaranta hores. Les vacances pagades. La cinquena setmana de vacances a França, pensada per a l'hivern, pensada per a contribuir a desenvolupar el turisme d'hivern, ideal per a Andorra. I més, encara. El creixement que no es va aturar a França —«les 30 glorieuses»—, la consolidació d'una classe mitjana que gastava i que viatjava. I l'autarquia a Espanya, primer, que va fer especialment atractives per als espanyols unes prestatgeries que li exposaven Europa a tocar de casa, i el desenvolupament econòmic del tardofranquisme, després, que va permetre viatjar i consumir a molts més espanyols. I més. La importància de l'arribada del lliure comerç a l'Europa occidental a partir del 1957. La popularització de l'esquí i dels esports de neu —que també és un fenomen que es va consolidar a la segona meitat del segle XX—. Factors, tots ells, diversos, inconnexos i que van convergir en un mateix moment per impulsar i consolidar un canvi d'estructura definitiu a Andorra, que va transformar la seva identitat de manera global: va passar a ser una destinació turística, un país turístic, una economia dedicada al quasimono-

cultiu de turisme i una societat subordinada als ritmes i a les necessitats del turisme.

11.1.6. TERCER MOTOR: LA CULTURA, EL COMERÇ I LES FINANCES

El tercer motor de la transformació d'Andorra va ser segurament el més disruptiu. És el que està impulsat pel fet de posar en qüestió, amb els fets, amb la pràctica, una de les frases que donàvem per bona als paràgrafs anteriors, aquella que deia que Andorra no tenia res més a oferir que els seus recursos naturals. El canvi de tendència que va suposar passar de ser una societat i una economia en crisi a una terra d'oportunitats, on començaven a passar coses, també va implicar un canvi de mentalitat, veure opcions i sortides allà on anys enre no se n'albiraven, demostrar que la frase que esmentàvem no era certa, que Andorra tenia més coses a oferir a banda de recursos naturals. Cultura, per exemple —si anem de menys a més pel que fa a l'impacte en l'economia—: el romànic, cursos, pel·lícules, gastronomia, museus, concerts, espectacles, paisatges culturals que arriben a ser patrimoni immaterial de la humanitat...

Quina cultura s'oferia, però, als visitants? Com es pot deduir de la llista anterior, una barreja de cultura pròpia del país i d'obres culturals que pertanyien a altres realitats. I això que passava amb la cultura és el que passarà en general amb una part important de l'oferta turística d'Andorra. Si el país s'hagués limitat a vendre's a si mateix, el seu creixement hauria estat molt mitigat. Però no va ser així. Andorra venia la neu, les baixades nevades, els teleesquís i les telecadires, els paisatges i les aigües termals, sí. I la seva cultura, sí, ho acabem de veure. Però també va saber vendre Espanya als francesos i França als espanyols, fins al punt que la paella i la sangria —i les corrides de toros—, el Duralex i el Toblerone, els semblaven, als uns i als altres, especialitats i productes típicament andorrans, perquè era on els compraven i els consumien, més enllà que sabessin que no era d'allà d'on procedien. I no només això. També va saber vendre Espanya als espanyols i França als francesos —els seus propis productes a preu més barat—. I els Estats Units i Europa i el Japó —i els seus discos, els seus whiskys i els seus aparells electrònics— a tots ells. Tot un món de possibilitats a un preu més reduït. Occident en miniatura i amb les entrades a preu de saldo. Ama-

zon *avant la lettre*.

I tot això va ser possible perquè Andorra no només tenia recursos naturals per oferir. No només tenia cultura. No només tenia una posició estratègica al Pirineu que li permetia ser una zona de trobada, d'intercanvi i de comerç. Tenia una cosa més, que era la que li permetia que aquest comerç fos interessant: autonomia legislativa. Més que això, de fet: virginitat legislativa, ho podríem anomenar. Un constrenyiment normatiu molt inferior al dels països del voltant, en tot cas. I la possibilitat de desenvolupar (i de no desenvolupar) el corpus normatiu amb uns objectius molt específics, orientant-lo a crear i a mantenir unes especificitats comercials atractives a les quals les economies veïnes, més diverses i, per tant, més complexes, no podien aspirar. Un paradís liberal sense gaires constrenyiments per crear i per multiplicar negocis (i el revers de la moneda per als drets dels treballadors). Sense hora de tancament establerta per als comerços fins al 1960 i amb un límit generós fixat a les deu del vespre a partir d'aleshores —un límit que es rebaixaria i que es tornaria a ampliar al tombant del segle—. Amb botigues obertes tots els dies de la setmana i, pràcticament, de l'any —i amb polèmica cada vegada que es plantejava de tancar, per exemple, per commemorar el dia de la Constitució del país— i les plantilles dels comerços, dels hotels i dels restaurants treballant al cent per cent durant els caps de setmana i les vacances que omplien el país de visitants. I amb una fiscalitat que oscil·lava entre tipus inexistents i molt baixos a l'hora de gravar l'activitat econòmica interna, que, sense tanques, no va deixar de desenvolupar-se.

Aquest (quasi) buit legal no va servir, però, només, per a completar l'atractiu turístic i comercial del país. També farà possible el desenvolupament de l'únic sector econòmic de pes que emergirà a Andorra el segle XX a banda del turisme i el comerç: el sector financer. Ja hem esmentat que la primera pedra del sector va arribar amb Bacasa el 1930. L'activitat bancària, però, no es va desenvolupar a base d'ingressar nòmines, concedir préstecs i cobrar interessos. Ho va fer, en canvi, aprofitant els avantatges de poder-se legislar de manera autònoma i atractiva per als estalviadors i altres actors econòmics de l'estranger, en general, i dels països veïns, en particular. Això, que es va traduir

en l'exercici de les dues pràctiques que defineixen els paradisos fiscals —una fiscalitat baixa combinada amb el secret bancari—, va insuflar potència al sector financer durant una bona part de la segona meitat del XX, un sector que va arribar a ser el responsable d'una cinquena part del producte interior brut del país. A l'origen de l'emergència del sector i de la fundació d'alguns bancs andorrans, però, hi trobem no tant una fiscalitat atractiva per a l'estalvi, sinó, sobretot, una alternativa segura i estable al sistema financer espanyol, un sistema poc flexible i poc fiable sota la dictadura de Franco i amb uns capitals que, amb la pesseta depreciada al mercat lliure de divises de Tànger, buscaven refugi fora d'Espanya i van trobar a Andorra, per proximitat i per atractiu, un bon lloc on refugiar-se.

11.1.7. QUART MOTOR: LA GLOBALITZACIÓ

Penúltim motor. Si els tres primers van ser els responsables dels canvis en l'estructura i en les dinàmiques de l'economia andorrana —tot i que també van afectar, de retruc i de manera substancial, l'estructura social i la política—, el quart va ser un motor d'una enorme potència que va incidir directament en els nivells més ideològics i culturals, transformant les pràctiques socials. Aquest sol ser —ho anotàvem a la introducció— un motor menystingut als relats nacionals, però és imprescindible incorporar-lo a aquest per explicar una gran part dels canvis —radicals i rapidíssims— en la vida quotidiana dels andorrans. Perquè bona part del dia a dia dels andorrans a principis del segle XXI es deu a la influència de l'exterior i a aportacions externes a Andorra. Des dels cotxes —des del concepte mateix de cotxe fins als cotxes concrets que es condueixen— fins als sistemes d'organització viària i les tan andorranes rotondes importades de França. Passant per les ideologies dels partits polítics, la televisió, internet, el predomini del castellà, la pizza reina i l'entrepà de llom amb formatge, el turisme, l'eslàlom, les tendències en el món del comerç, la pedagogia que es fa servir a les aules, les expressions que utilitzen els adolescents, els referents culturals i les metàfores de moltes converses, l'escalfament global, les pressions democratitzadores, la jornada de quaranta hores i els vint-i-cinc dies de vacances i una llista que podria continuar *ad aeternum*.

Com funciona aquest motor? De nou, de forma gens concertada i, en aquest cas, per tots els canals possibles imaginables. Idees, neguits, problemes, solucions i maneres de fer noves ens arriben incorporades amb les persones o les empreses que s'instal·len al país o amb els assessors que es contracten des de les institucions o les empreses andorranes o amb els estudiants que marxen a estudiar o a treballar fora i tornen. Als llibres es llegeixen idees noves i nous enfocaments, a les sèries i a les pel·lícules estatunidenques, franceses o catalanes hi apareixen referents o maneres de fer que es voldran imitar. Els tractats internacionals i les recomanacions de tot d'organismes supranacionals ens portaran a actuar de maneres no previstes, moltes de les lleis aprovades s'inspiraran en com els països del nostre entorn han regulat anteriorment aquella matèria, moltes de les pràctiques comercials i dels menús dels restaurants seran així per satisfer els turistes que ens visiten i la seva manera particular de veure el món... La cultura global impregna Andorra per terra, internet i Netflix. I Andorra hi és especialment permeable perquè està enclavada on es troba, perquè és petita i perquè està oberta al món. Els efectes? Els factors exògens modifiquen molt més que els endògens la cultura andorrana. I això, que no és exclusiu del segle XX i no passa només a Andorra, sí que té algunes especificitats que es donen per primer cop en aquest segle. La primera és que no són alguns trets específics de cultures específiques els que s'adopten, sinó que són molts elements de la cultura global, de la cultura occidental que impregna el conjunt del globus, els que arriben i s'adopten a Andorra. I la segona és que el ritme d'arribada de nous *inputs* culturals i ideològics és constant, que el temps que triga el fora a impactar en el dins és progressivament més curt a mesura que avança el segle, fins a arribar a ser gairebé instantani al segle XXI, i que Andorra es transforma culturalment al mateix ritme que la resta del món occidental. Així com la transformació econòmica i demogràfica d'Andorra a la segona meitat del XX és molt més intensa que a molts altres països, la transformació cultural està perfectament alineada amb el que passa al seu entorn. De fet, Andorra no deixa mai d'assemblar-se al seu entorn. El que passa és que, en un món que és cada cop més petit i està cada cop

més connectat i va cada cop més accelerat, l'entorn d'Andorra deixa de ser les valls pirinenques veïnes i passa a ser el sud-oest d'Europa. Així, si Andorra s'assemblava força a altres valls pirinenques a principis del segle XX, a començament del XXI els andorrans, en el seu dia a dia, en com pensen, en com vesteixen, en allò que mengen i que miren a la tele, en la seva manera d'estudiar, de treballar o de decorar la casa, s'assemblen molt als catalans, als espanyols, als francesos, a la resta d'uropeus i als nord-americans o als habitants d'altres zones turístiques o de muntanya, i que això sigui així també es deu, en aquest cas, a factors tant exògens com endògens, se'n diu globalització i s'accepta de bon grat, amb les portes ben obertes, les del país i les de cada casa.

11.1.8. LA CONVERGÈNCIA DE FORCES DE CANVI

Més enllà de l'existència de motors que impulsen la transformació d'Andorra, hi ha dues forces més que hi contribueixen. La primera és l'acció conjunta de les quatre fonts de canvi identificades fins ara. Una transformació tan radical i tan fonamental com la que es va donar a Andorra a partir del 1929 només va ser possible a partir de la convergència de moltes forces de canvi. I això és exactament el que va passar. Es van combinar els factors propis —els avantatges competitius de l'economia andorrana, la neu, l'aigua termal, el paisatge, la virginitat normativa i la capacitat de legislar de manera adaptada a les necessitats del país, la petitesa i la particularitat que permet al país passar força desapercebut— i els factors externs —el desenvolupament del turisme de masses, el moment econòmic dels estats veïns—, els canvis volguts —buscar una concessió, millorar l'oferta turística— i els que van arribar sense haver fet res per aconseguir-los —els canvis en la manera de fer les coses, tots els factors que possibiliten l'increment de la demanda turística o la depreciació de la pesseta—, etcètera. L'efecte va ser el d'una olla de pressió on s'anaven acumulant condicions de canvi, les que estaven pendents des d'altres segles, les que es buscaven, les que van arribar sense buscar-les, les que es van donar per casualitat, les que es van ser conseqüència d'altres condicions de canvi: totes elles van afegir pressió, van esclatar al mateix temps a la segona meitat del segle XX i van donar com a resultat la transformació

d'Andorra.

I això que passava a escala macro també es va donar a escala micro. L'acumulació de factors de canvi en un mateix espai i temps va provocar canvis diferents, més profunds i més accelerats que els que s'esdevindrien si només es donessin algunes condicions per al canvi. Posem-ne un exemple concret. El de l'emergència de l'esquí com a atractiu inqüestionable per a l'oferta turística andorrana. Tot fa pensar que el sector podria haver-se desenvolupat de moltes maneres possibles. El cas, però, és que la manera com es va desenvolupar —i és una història d'èxit—, a més de beneficiar-se dels recursos naturals excepcionals d'Andorra en aquesta matèria i del desenvolupament dels esports d'hivern a tot el món, també s'explica per l'arribada al país de persones com Àlvar Menéndez —que va inocular el cuquet de l'esquí a molta gent del país i que va ser un dels impulsors de l'Esquí Club d'Andorra (la primera entitat esportiva del país) i de l'estació d'esquí d'Arinsal—, que va venir-hi per treballar a Fhasa, o Francesc Viladomat —responsable del primer teleesquí llarg d'Andorra, el que connecta el Pas de la Casa amb el coll Blanc el 1957, i va inaugurar d'aquesta manera l'explotació turística de l'esquí al país—, que va arribar-hi quan el seu pare s'hi va venir a refugiar. Fhasa i la Guerra Civil espanyola tenen molt poc a veure amb la pràctica de l'esquí, però el còctel concret d'energies que van convergir a Andorra aquells anys va fer que Fhasa i la guerra tinguessin un paper clau en el desenvolupament de l'esquí a Andorra.

La segona força és molt més fàcil d'explicar. Si mantenim la metàfora de les forces, hauríem de parlar d'inèrcia, d'efecte bola de neu. Si preferim els termes econòmics, ens farà servei pensar, en canvi, en els cercles virtuoses de Keynes. El cas és que una bona part dels canvis en la vida a Andorra al llarg del segle XX és conseqüència de canvis precedents i causa de canvis que vindran després. És una explicació simple, però que ja hem vist en diferents ocasions al llarg del text com funciona: cada franc i cada pesseta invertits en l'electrificació i en la construcció de les carreteres va generar un retorn molt superior a l'invertit, perquè les carreteres possibilitaven el turisme, perquè els obrers necessitaven menjar, i per atendre els turistes i la població nouvinguda calien més tre-

balladors, que també consumirien; tot això aportava prou ingressos (i prou esperança en què el moment de prosperitat econòmica s'allargaria) com per poder tirar endavant un programa ambiciós d'obres públiques als anys seixanta que va generar més prosperitat, que va accelerar l'economia i que va fer arribar més població, amb altres idees i altres llengües i altres maneres de fer, que va acabar tenint fills que van anar a escola, que en algun moment van reclamar la nacionalitat, fet que va forçar una reflexió i una decisió sobre la qüestió...

Evidentment, la realitat no és tan perfectament lineal i el segle XX andorrà no és una exhibició de peces de dominó, però aquesta idea, la de la inèrcia, juntament amb la de factors que s'acumulen i que es combinen amb la influència de l'exterior, explica molt millor la transformació del país que no pas l'explicació independent de cadascun dels canvis que s'hi van produir. I explica especialment bé la major part dels canvis relacionats amb una parcel·la a la qual hem dedicat, fins ara, molt poques línies: la de l'estructura política, institucional i normativa. Perquè l'esfera política es troba a l'origen d'una bona part dels canvis, però l'estructura política en va rebre les conseqüències, va anar a remolc de la transformació que va fer el país i, quan es va actualitzar, la nova estructura oficialitzada va ser la causa, per si sola, de noves transformacions.

11.1.9. CINQUÈ MOTOR: LA CONS TITUCIÓ

La seqüència de la transformació sempre és similar. Quan es planifiquen canvis, la diana acostuma a ser un objectiu econòmic. Després venen els canvis socials (les millores socials que es deriven de les millores econòmiques i les conseqüències socials inesperades que es donen cada cop que es mouen les estructures). I els canvis polítics sempre van a la cua, com a adaptació a la nova realitat social establerta o en curs d'establir-se i amb el plus habitual de la influència d'allò que passa a l'exterior, el pes d'allò que és admissible i no admissible en aquell moment històric en el racó de món a què pertany Andorra. I aquest esquema es va seguir per a la Revolució del 33, per a les ampliacions i retrocessos en el dret de sufragi, per als drets laborals de tota la legió de mà d'obra que es va anar incorporant al país, per a l'ampliació dels serveis públics que van esdevenir necessaris i de les institucions

o estructures necessàries per proveir-los —ara un cos de policia, ara la seguretat social, ara nous centres de salut, ara un programa per garantir el coneixement d'Andorra i del català a les escoles, etc.—, per a la creació i l'actualització de fonts d'ingressos per poder pagar tots aquests serveis públics, per a la separació en dos de la parròquia on s'havia concentrat una bona part de tota la població nouvinguda, per a la creació d'un òrgan executiu que permetés gestionar amb més agilitat una Andorra molt més complexa, on cada dia s'havien de decidir coses, per negociar i aprovar un acord duaner amb la Comunitat Econòmica Europea, i, finalment, per dotar el país d'un marc jurídic, institucional i polític coherent amb la nova Andorra que s'havia concretat de facto.

L'excepció a aquest esquema va ser la Constitució mateixa: l'estatalitat, passar a ser un estat amb tots els ets i uts, va ser la més rellevant de totes les conseqüències d'inèrcies anteriors, però, al seu torn, va ser una font de noves inèrcies. Fins al 1993, Andorra era, segons una expressió que va fer fortuna, un objecte estatal mal identificat, un ovni de la política. Això era des de la perspectiva del sistema internacional de relacions internacionals. Des d'una lògica interna, però, des de la concepció d'un estat com a regulador del funcionament d'un territori i com a proveïdor de serveis públics, Andorra també era una rara avis. Les institucions públiques tenien algunes competències similars a les que tenien les mateixes institucions dels estats europeus. Però d'altres no. Hi havia, en certa manera, dues institucions amb aires de Govern. Tres, fins i tot. Els veguers —una institució andorrana, però ells no eren votats pels andorrans—, que depenien d'uns coprínceps el càrrec principal dels quals no era ser copríncep d'Andorra. En aquesta dualitat, com li va passar al copríncep Auriol en el conflicte de la radiodifusió de principis dels cinquanta, per citar tan sols un exemple, no sempre van triar actuar amb el barret andorrà. I hi havia l'ànima executiva del Consell General, transmutada en Govern a partir del 1981. El Govern i el Consell, per tant, no tenien competències en totes les matèries. I —més important encara— les competències que tenien sempre estaven supeditades a uns coprínceps que eren els únics sobirans. Amb la Constitució, tot això va canviar i, a efectes de l'estructura políti-

ca, que és el que ens ocupava, es van acumular diferents transicions pendents alhora: el Consell i el Govern van passar a assumir totes les competències existents fins aleshores, a assumir-les amb totes les conseqüències —i no ja de manera subordinada—, a expandir els seus dominis cap a àmbits poc considerats fins aleshores (tots els habituals d'un estat ordinari, no només els d'un gestor d'un procés de desenvolupament econòmic) i tot plegat en un context on els estats, arreu, passen a haver de gestionar cada cop més coses (el medi ambient, la digitalització...). I això, com dèiem, és font de noves inèrcies: passarem d'una administració de mínims a una administració i a un desplegament institucional estàndard, d'una regulació de mínims a uns butlletins oficials carregats de normativa cada setmana, nous marcs, noves normes del joc, nous actors per desenvolupar-les i per fer-les complir i noves dinàmiques en el pilotatge de la transformació, ara que s'arriba a una fase de més estabilitat, passant d'un creixement més salvatge on l'avantguarda són els privats i després una aliança informal entre els privats i el Consell a un creixement més sostingut on totes les passes les marcarà el Govern —independentment que els interessos a què respongui siguin els mateixos—. La Constitució és, doncs, ara ja podem dir-ho, el cinquè motor de la transformació d'Andorra.

11.1.10. INTERRUPTORS I PALANQUES DELS CANVIS

Fa moltes línies que descrivim com funciona la màquina que va transformar Andorra d'una societat agrícola i ramadera de quatre mil habitants a una economia turística, una societat diversa i complexa i un estat constitucional. Hem destacat els motors que van activar i sostenir aquest canvi, la mena de forces que van desencadenar. Ens manca, però, aturar-nos una estona en els interruptors i en les palanques, en el control de la màquina, en tota aquella part que depèn de la voluntat: la transformació sempre ha estat volguda?; fins a quin punt? Per respondre aquestes preguntes, aquí sí, una aproximació cronològica s'imposa, perquè la resposta no sempre ha estat la mateixa.

A l'inici —de fet, a l'origen— de la transformació, hi havia una voluntat inequívoca de canvi. Com ja hem repassat, la concessió a Fhasa va ser una de les múltiples concessions que s'havien mirat de tirar endavant per aturar i revertir la crisi que s'a-

rossegava des del segle XIX i per modernitzar un país que es quedava molt enrere en relació amb les realitats veïnes. Era la continuïtat d'aquella voluntat de casino i de balnearis, ara, però, amb més consens.

Passada la fase inicial i els impactes socials no només de l'arrencada de la modernització, sinó també de les guerres que van envoltar Andorra entre el 1936 i el 1945, van arribar els dubtes i es van activar certes palanques de fre. Els motius — explicitats en el si del Consell—: no fer enfadar els veïns i evitar el que avui anomenariem la gentrificació. Com recull molt bé Maria Jesús Lluelles:

El Consell té por del canvi que s'està produint i vol evitar que els articles venuts als comerços andorrans superin les necessitats del consum dels andorrans i es destinin a l'estranger. El fet és que s'intenta frenar des de dins el cicle d'expansió de l'economia andorrana. [...] L'any 1947, la corporació recomana cautela i mediatitza el creixement econòmic i social del país posant impediments a l'obertura econòmica. Suspèn el nombre considerable d'instàncies presentades per residir a Andorra, crear indústries i establir comerços de tota mena. Fins i tot parla de torbonada gegantina per referir-se a l'allau de persones i capitals generades per les guerres, que considera un perill per a Andorra i per als andorrans atesa l'extensió reduïda del país. Afegeix que els problemes d'habitatge s'agreuïaran si s'aproven tots els permisos sol·licitats [...].

[Al Pas de la Casa, que arrenca la seva activitat aquells anys, el Consell denuncia] la venda abusiva d'articles com fruites o conserves. S'admet que un turista pugui emportar-se un quilo de fruita, una llauna de conserves petita, però de cap manera caixes o paquets d'aquests articles o d'altres. La corporació qualifica el fet d'intolerable ja que provoca l'encariment i el trastorn de la vida interior.

A aquests titubejos autònoms s'hi va sumar el malestar dels dos veïns amb qui no ens volíem enemistar: els francesos, pel control de Ràdio Andorra i la instal·lació d'una segona ràdio al país, al servei de França, que van aconseguir després d'arrencar un acord del Consell que va arribar després d'anys de pressions decidida de França, amb tancament de frontera per a béns i persones el 1953; i els espanyols, per la poca diligència per part d'Andorra a l'hora de frenar la fuga de capitals espanyols cap al Principat, una diligència que es va activar després d'un altre tancament de frontera, el 1959.

A l'inici dels anys seixanta, però, va arribar un nou canvi de palanca. L'aposta per la transformació, en aquest cas, va ser definitiva. I difícilment po-

dia ser més decidida. La transformació d'Andorra ja no serà una cosa que ens passa, serà una cosa que hem decidit que ens passi. El responsable de pitjar l'interruptor? El síndic Julià Reig. L'escenari? El seu discurs de Meritxell del 1961. La idea clau? Crear una «nova Andorra». Els detalls:

[...] la prosperitat actual que disfrutem no ha d'enganyar-nos; podria ésser fugissera i trencadissa, si no ens servim de la mateixa per a crear les bases segures que converteixin Andorra en la brillant estació turística que pot esdevenir en els propers anys i cada vegada més en el futur, amb possibilitats il·limitades.

Hem de fer més carreteres d'alta muntanya, per a fer conèixer les belleses naturals del país; construir telefèrics, per explotar millor les nostres excel·lents pistes d'esquí i foradar el port d'Envalira, per atreure el turisme d'hivern; reorganitzar l'electrificació de les valls resolent d'una vegada l'etern problema de FHASA; dedicar a la higiene pública una atenció esmerada; hem de fer cada vegada més agradable l'estada als nostres visitants, per a que disfrutin de les delícies que els ofereix Andorra, oasi de pau en un món atemoritzat per l'espectre de la guerra.

Per posar en pràctica aquest vast programa de reformes es necessitaran quantitats de recursos; en tenim ja alguns i hem d'obtenir-ne d'altres [...].

Crearem, costi el que costi, aquesta nova Andorra, orientada vers el turisme principalment i segura dels seus destins, si ens sabem mantenir units servint el país amb abnegació i patriotisme.

Un programa de transformació. No era el primer del segle —però sí el primer que comptava desenvolupar-se de forma autònoma—. Tampoc no seria l'últim —el van seguir el projecte de Constitució, el pla estratègic de la segona etapa d'Òscar Ribas al Govern, el pla Andorra 2020 del govern d'Albert Pintat, etc.—. Però era el més ambiciós i el que més feina tenia per endavant. Reig parlava d'una nova Andorra des d'una Andorra que ja era nova, però que no era tan nova com ho acabaria sent; parla, doncs, amb molt més coneixement de causa que quan els primers canvis encara havien d'arribar, amb el bagatge d'haver viscut alts i baixos, optimisme i dubtes. Va ser un segon intent de fer el cim de la transformació, un atac que ara ja no es pensava des de baix de tot, sinó que es concebia des del camp base.

Programes a banda, a partir dels seixanta, ja no van tornar els dubtes i la transformació i el creixement van ser una voluntat compartida. Sense consens quant al ritme, a la intensitat i a altres detalls, però sense grans discrepàncies pel que fa a la direcció.

Consumar la transformació anys després no va esgotar, però, el rol dels poders públics. Un cop assumit que no es pitjaria l'interruptor del fre, els esforços de l'Administració es van concentrar a activar i modular les manetes etiquetades com a «encaixos», «endreça» i «nous impulsos». El temps de creixement salvatge, de fet, va ser força curt i, a finals dels setanta, una bona part de la feina de les administracions ja consistia a endreçar el país que havia quedat després del fort salt endavant i a encaixar de nou les peces. Va arribar l'hora del programa d'andorranització de l'ensenyament (1972), culminat amb la creació del sistema educatiu andorrà (1982), dels plans d'urbanisme de les set parròquies (a principis dels 2000), dels reajustaments en les polítiques d'immigració (amb una aproximació cada cop més selectiva per a l'entrada i un accés —tot i mantenir-se restrictiu— cada cop més flexible a la nacionalitat) i, evidentment, els reajustaments institucionals, que van coincidir amb la voluntat transformadora també en aquest àmbit i que van implicar —quan després del fracàs de la reformeta (1978-1981) va arribar la Constitució (1993)— la més profunda metamorfosi política d'Andorra en set segles.

Els ajustaments que es deriven de la Constitució es van allargar força més enllà de la seva entrada en vigor i en certa manera es pot considerar que el desplegament de l'edifici constitucional no es va completar fins als primers anys de la dècada del 2010, quan l'edifici ja havia suportat una crisi econòmica, més d'una alternança en el poder, i quan s'havia acabat de definir el marc fiscal, l'única peça que mancava al país per completar l'estructura habitual d'un estat.

El desplegament d'una fiscalitat molt competitiva, però homologable, de fet, va tancar dos processos. El de la construcció de l'Estat —que acabem d'esmentar— en va ser un. L'altre era el de la consideració d'Andorra com a paradís fiscal, una qualificació incòmoda, però suportable, durant les darreres dècades del segle XX i definitivament insostenible a partir de la crisi financera del 2008. Fins aleshores, Andorra havia vist com l'OCDE la incloïa en una llista de quaranta jurisdiccions no col·laboradores (2000) i com, tres anys després, quedava com una de les nou jurisdiccions al món a la llista negra de paradisos fiscals. El 2008, però, la pressió va passar de ser una

demanda internacional llunyana a ser un requeriment directe del copríncep Sarkozy, amb amenaça d'abdicació inclosa. Andorra va fer els deures amb molt poc temps amb dues actuacions paral·leles: el desplegament d'una fiscalitat homologable i, sobretot, la signatura d'acords d'intercanvi d'informació fiscal amb altres estats, la via propugnada per l'OCDE per ser considerada una jurisdicció col·laboradora i poder passar de la llista negra a la grisa (2009) fins a arribar, al llarg de la dècada, a no figurar a cap llista de paradisos fiscals, ni el de l'OCDE, ni el de l'UE ni els dels estats veïns.

El de la fiscalitat no serà l'únic àmbit en què es va considerar pitjar el fre —sí que fou l'únic en què s'acabarà executant—. Amb una població que s'enfila fins als 80.000 habitants, una economia a la qual li costa cada cop més créixer i un concepte, el de la sostenibilitat, que comença a fer-se forat a les agendes política i mediàtica, cada cop més veus comencen a alertar de la necessitat de posar topalls al creixement en totes les seves dimensions i de manera especial en la urbanística i la demogràfica, uns topalls, però, que a l'inici de la dècada del 2020 no s'han concretat en polítiques massa ambicioses.

El que sí que sembla coherent amb un creixement més sostenible són els nous impulsos que es busquen per a l'economia andorrana a partir del tombant del segle. Amb un model turístic en sospita permanent d'esgotament i un sector financer que veu tallada una part substancial del seu model de negoci, se succeeixen dos mantres. Primer, el de la desestacionalització, que s'assoleix en bona mesura, però que de seguida es demostrarà que no serà suficient. Després, el de la diversificació econòmica, el d'anar més enllà del turisme, que apunta a totes direccions en un primer moment i que a poc a poc va centrant els esforços a aconseguir captar de fora i desenvolupar a Andorra negocis d'alt valor afegit, menys intensius en mà d'obra i d'àmbits específics com la salut, el benestar, el coneixement i la tecnologia.

Completada la transformació política i consolidada una nova estructura social, la pilota torna, doncs, al tauler econòmic. La nova Andorra que arrencava amb una concessió a Fhasa i que projectava tres dècades després Julià Reig ja és, menys d'un segle després, una realitat. Aquesta nova Andorra s'enfronta ara als seus propis reptes: el d'una sego-

na transformació del model econòmic n'és un, potser el principal. La integració amb l'entorn, i de manera prioritària amb la UE, l'abordatge de límits al creixement —incorporant els efectes del canvi climàtic a l'equació— i les transicions energètica i digital en són d'altres. I com passava amb els reptes del passat, tots es troben íntimament interrelacionats. Però aquesta és la història d'una altra transformació i la feina d'una altra màquina.

Edició i revisió estilística: Albert Villaró
Correcció dels textos: Quiasme Text

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

